

РОЛЬ СОЦІУМА У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА

THE ROLE OF SOCIETY IN FORMATION OF THE PERSONALITY OF A TEENAGER

У статті розглядається проблема пізнання психологічних особливостей юнацького віку, пов'язаних із життєвим самовизначенням і побудовою життєвих перспектив, яка являється досить актуальною для теорії і практики сучасної психології.

За останні десятиліття у зв'язку зі змінами умов життя особливої гостроти набувають проблеми дорослішання молоді, які пов'язані з побудовою юнаками і дівчатами своєї життєвої перспективи, співвідношенням бажаного і суб'єктивно оцінюваного можливого. У психології під життєвою перспективою розуміють цілісну картину майбутнього у складному, суперечливому взаємозв'язку програмуючих і очікуваних подій, від яких, на думку індивіда, залежить його соціальна цінність і сенс життя.

Змістову сторону життєвої перспективи становить система ціннісних орієнтацій. Висловлюючи особистісну значимість тих чи інших сфер життя і розкриваючи мотиваційно-потребну сферу особистості, ціннісні орієнтації визначають основні мотиви устремління і поведінки індивіда, впливаючи на всі сфери його життєдіяльності.

Якщо оцінка індивідом важливості тієї чи іншої сфери життя не збігається з його уявою про доступність цієї сфери для себе, то можна говорити про наявність у нього психологічних проблем у цій галузі, причому ці проблеми можуть бути двоякими:

– у разі, якщо будь-яка життєва сфера має для індивіда більшу цінність, але при цьому він оцінює її як неприпустиму для себе, то можна говорити про наявність внутрішнього психологічного конфлікту: «Я вважаю, що це для мене дуже важливо, життєво необхідно, але при цьому я не можу володіти цим»;

– у разі якщо будь-яка сфера оцінюється індивідом, як дуже доступна, але при цьому зовсім не значна, то має сенс говорити про наявність внутрішнього психологічного вакууму: «Я можу досягти цього в будь-який момент, як тільки побажаю, мені нічого не варто володіти цим, але мені з цим абсолютно не потрібно поспішати».

І в першому, і в другому випадку в індивіда виникають деякі труднощі із соціальною адаптацією: у першому випадку в нього формується надцінність якоїсь однієї життєвої сфери, власні можливості в досягненні успіхів у цій сфері представляються йому незначними, відповідно, може падати самооцінка і самоповага, а в другому – навпаки, якась життєва сфера зовсім «впадає» з його системи цінностей, нівелюється і переставати грати хоча б якусь роль у побудові ним життєвих перспектив і планів.

Очевидно, що чим менше буде ступінь розходження між доступним і бажаним для юнаків і дівчат, тим більше для них буде характерна внутрішня гармонія і, відповідно, ступінь соціальної адаптивності. Таким чином, своєчасне виявлення і вивчення актуальних і болючих для юнаків і дівчат сфер життєдіяльності допоможе надати їм психологічну допомогу, виро-

бити конкретні програми профілактики та корекції щодо підвищення ступеня соціальної адаптивності.

Пристаючи до дослідження, ми поставили перед собою таку мету: вивчити відповідності бажаних і доступних цінностей в оцінці життєвих перспектив.

У дослідженні взяли участь понад 100 підлітків обох статей (29 хлопчиків та 71 дівчинка), учнів Одеського державного коледжу економіки права та готельно-ресторанного бізнесу віком 15–16 років.

Ключові слова: юнацький вік, система ціннісних орієнтацій, життєва перспектива, життєве самовизначення, життєва перспектива.

The article deals with the problem of knowledge of the psychological characteristics of the youth age associated with life self-determination and the construction of life prospects, which is quite relevant to the theory and practice of modern psychology.

Over the past decades, in connection with the changes in living conditions, special acuity acquires the problems of adults of young people, as connected with the construction of boys and acts of their vital perspective, relegations of the desired and subjectively evaporated possible.

In psychology, the prospect of a prospective picture of the future in a complex, controversial interconnection of programming and trampled duals, from which, according to individual, depends on its social price and the meaning of life.

The current side of the life perspective is a system of tuning orientations. Expressing the personal meaning of those or other spheres of life and revealing the motivational-demanding sphere of personality, tanking orientation determine the main motives of aspiration and behavior of individuals, influencing all spheres of his life.

Offensive, if the assessment of the importance of its or other sphere of life does not imply with his imagination about the availability of this area for itself, then we can talk about the presence of psychological problems in this field, and these problems may be two:

– In time, if any life sphere has for individual price, but at the same time, it is estimated as it is unacceptable for themselves, then we can talk about the existence of an internal psychological conflict: "I believe that this is very important for me, it is very important to me, But at the same time I can not possess that";

– In time, if any sphere is evident, as it is very available, but at the same time it is insignificant, it makes sense to talk about the presence of an internal psychological vacuum: "I can achieve this at any time, as we wish, a small one is not worth it. It is absolutely necessary to shake with this, but it is absolutely not necessary to sleep".

And in the first, and in the other case, there are some difficulty of social adaptation: in the first case, it is formed by the superiority of a certain life sphere, own opportunities in achieving achievements in these areas seem to be insignificant, correspondingly, can fall

УДК 316.061.213(477.72)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.24.2.21>

Юнг Н.В.

к.психол.н.,
доцент кафедри практичної та клінічної психології
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Смокова Л.С.

к.психол.н.,
доцент кафедри практичної та клінічної психології
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Кологривова Н.М.

старший викладач кафедри практичної та клінічної психології
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

self-esteem, and in the second one – on the contrary, some life sphere of the new “falls” from its system of values, one and ceases to play at least, in a role in the construction of life prospects and planes.

Obviously, the less the degree of difference between the available and desirable for the young man, the more important it will be characteristic of internal harmony and correspondingly, the degrees of social adaptability.

Thus, timely detection and study of relevant and painful for young people and the fields of viability will help them to provide them with psychological assistance, to develop a

specific program of professional assistance and correction to release the degree of social adaptability.

Getting research, we set ourselves the following goal: to study the correspondence of the desired and available values at the expense of life perspectives.

More than 100 economic girls and 71 girls participated in the study, students of the Odessa State College of the Economics of Law and Hotel and Restaurant Business Age 15–16 years.

Key words: youth age, system value orientation, life perspective, vital self-determination, life perspective.

Постановка проблеми. Одне з основних завдань, які вирішує українська держава, – це формування громадянина, якому належить створювати майбутнє нашої незалежної країни. Цей процес починається досить рано і пов'язаний з формуванням ціннісних орієнтацій сучасної молоді й підлітків у нових умовах соціалізації.

У здійсненні цього завдання зробила свій внесок і психологічна наука: по-перше, теоретичним розробленням проблеми сучасного підлітка, висвітленням її з орієнтацією на вирішення практичних завдань коледжів та школи; по-друге, створенням психологічно обґрунтованої стратегії та науково осмисленої практики, а також інструментарію та прикладної технології, які необхідно застосовувати в роботі з підлітками.

Коли йдеться про особливості особистості сучасного підлітка, то передусім виділяють дві групи психічних утворень: ті, які виступають як спонукачі її поведінки, й ті, які становлять виконавчий компонент у психічній регуляції цієї поведінки. Спонукачі поведінки – це ставлення підлітка до різних боків дійсності, до якої він залучений, котре виявляється у формі потреб, інтересів, схильностей. Виконавчий компонент – його здібності – ті особливості особистості, які є умовами успішного оволодіння новими видами навчання, що є особливо актуальним у процесі професійної підготовки підлітків у коледжах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати спеціальних досліджень з вікової психології значно поглибили й конкретизували відому тезу про своєрідність психологічних особливостей дитини кожного віку, про види діяльності, які відносяться до психічного розвитку в онтогенезі.

Між тим цілісний процес розвитку психіки підлітка неможливо зрозуміти без глибокого й змістового розуміння того, з якими боками дійсності взаємодіє дитина й, відповідно, які ціннісні орієнтації в неї формуються.

Ми згодні з Д.І. Фельдштейном, який відзначав, що одне з найважливіших завдань – це виділення сенситивних здібностей на кожному етапі підліткового віку. Передусім йдеться про

сенситивність до розвитку мотивів та потреб людини, довільної поведінки, розвитку творчих здібностей, ціннісних орієнтацій, причому будь-який «пропущений» період сенситивного розвитку призводить до девіантної поведінки, педагогічної занедбаності, до відсутності самостійності.

Вивчення загальнотеоретичних, методологічних, соціально-психологічних проблем становлення особистості (К.А. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божовіч, Л.П. Буєва, Л.Ф. Бурлачук, В.П. Казміренко, О.В. Киричук, Н.Ю. Максименко, О.П. Саннікова, А.Я. Чебикін та ін.) забезпечує велику міру її розкриття як складного, багатопланового та багатофакторного процесу. Цілісний за власним змістом та характером, перспективно направлений процес становлення особистості в онтогенезі здійснюється за власними внутрішніми закономірностями, виступає як специфічна форма соціального руху, що особливо помічається саме в підлітковому віці (М.І. Боришевський, А.А. Донченко, В.І. Ілійчук, В.А. Татенко, Т.М. Титаренко та ін.).

Підлітковий вік традиційно вважається одним із найбільш критичних етапів психічного розвитку особистості, що передусім визначається глибокими змінами в мотиваційно-потребній сфері підлітків. Ці зміни мають як якісні, так і кількісні характеристики, зумовлені та підготовлені попереднім ходом розвитку дитини.

Необхідність перехідного періоду очевидна. Головне завдання, яке вирішує зростаюча людина, – це стати дорослою як фізіологічно, так і соціально. Як відзначав Л.С. Виготський, істотна риса пубертатного періоду полягає в тому, що епоха статевого дозрівання одночасно є епохою соціального дозрівання особистості.

Однією з основних причин, що провокують труднощі цього віку, є статево дозрівання, яке зумовлює нерівномірність розвитку за різними напрямками. Цей вік характеризується емоційною нестійкістю й різкими коливаннями настрою (від екзальтації до депресії). Найбільш бурхливі афектні реакції виникають у разі спроби ущемити самолюбство. Пік емо-

ційної нестійкості визначається у хлопчиків віком 11–13 років, у дівчаток – у 13–14 років.

Провідною діяльністю в цьому віці є комунікативна, адже спілкуючись з однолітками, підліток отримує необхідні знання про життя. Дуже важливою для підлітка є думка про нього групи, до якої він належить. Сам факт належності до певної групи додає йому додаткової впевненості в собі. Місце підлітка в групі, ті якості, яких він набуває в колективі, істотним чином впливають на його поведінкові мотиви. Ізолюваність підлітка від групи може викликати фрустрацію та бути чинником підвищеної тривожності.

У сучасній західній психології широкого поширення набула концепція Е. Еріксона про кризу ідентичності як головну особливість підліткового віку (під ідентичністю розуміється визначення себе як особистості, як індивідуальності). Еріксон назвав цю кризу «ідентифікація або плутанина ролей». Підліток активно «приміряє» на себе різні соціальні ролі, визначає вимоги, можливості та права, властиві кожному новому образу. Еріксон дає таку концепцію підліткового періоду: мета розвитку – знайти самого себе або втратити свою особистість, розчинитися в натовпі; домінуючі переживання – від відчуття ідентичності до повного відчуження, невизнання. Головними результатами розвитку в підлітковому періоді Е. Еріксон вважає придбання таких якостей, як відданість та вірність. Безумовно, у рольовій поведінці присутні й негативні ситуації. А.Є. Лічко саме із цим феноменом пов'язував транзиторий підлітковий гомосексуалізм.

Постановка завдання. Мета статті – на основі теоретико-методологічних робіт визначити сучасні підходи до вивчення особистості підлітка; провести дослідження психологічних особливостей формування ціннісних орієнтацій та життєвої перспективи в юнацькому віці; вивчити рейтинг і психологічний зміст ціннісних орієнтацій старших підлітків залежно від віку та статі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підлітковий період – це фаза первинної соціалізації. Усі діти цього віку, що вчаться, знаходяться на утриманні батьків або держави. Соціальний статус підлітка мало чим відрізняється від дитячого. Психологічно етап підліткового віку дуже суперечливий, для нього характерні диспропорції рівнів та темпів розвитку. Підліткове «відчуття дорослості» – це головним чином новий рівень домагань, що передбачає положення, якого підліток фактично не досяг. Для підлітка дуже важливо, аби його дорослість була відмічена тими, хто оточує, аби форма його поведінки не була дитячою. Цінність роботи для підлітка визначається її дорослістю, а виникаючі уявлення про норми поведінки провокують на обговорення

поведінки дорослих, зазвичай безсторонні, звідси й типові вікові конфлікти. Самосвідомість зростаючої особистості, що формується, розглядається вітчизняними та зарубіжними психологами як наслідок та передумова соціальної взаємодії, яка визначається соціальним досвідом людини. Самосвідомість особистості складається як продукт її життєдіяльності. У самосвідомості відбивається життя особистості зростаючої людини в соціальному просторі й часі. Осягнути особистість підлітка ми можемо лише через її самосвідомість. Під самосвідомістю в сучасній психології розуміється процес усвідомлення особистістю самої себе у всьому різноманітті її індивідуальних особливостей, усвідомлення своєї суті та місця в системі багаточисельних суспільних зв'язків. Самосвідомість у тимчасовому плані – це складне й динамічне утворення, яке відбиває процес його безперервного розвитку. У підлітковому віці розвиток самосвідомості проходить низку рівнів – від наївної поведінки відносно самого себе до все більш поглибленої самосвідомості, що поєднується далі з усе більш визначеною самосвідомістю та самооцінкою, що іноді різко коливається.

Але якого конкретно психологічного сенсу набуває цей період відносно формування ціннісних орієнтацій (незважаючи на певні труднощі) – це питання відкрите. На наш погляд, це означає придбання дитиною певних знань, умінь, навичок, певних особистих якостей, а також деяких соціальних принципів, установок, які відповідають вимогам суспільства, дозволяють підліткови адаптуватися в новій соціальній ситуації. Перехід підлітка зі школи до коледжу, зміна його соціально-ролевої функції учня на нову – професійно зорієнтованого учня, в основі функціонування якого лежить принцип самовиховання та саморозвитку, встановлення взаємодії з викладачами та ровесниками, опанування нових форм, засобів та методів навчання – це процес динамічний.

Він формується під впливом таких показників: психологічного та фізіологічного здоров'я, індивідуально-особистих, емоційно-ціннісних, когнітивних, емоційно-оцінкових та поведінкових компонентів. Наприклад, у деяких дослідженнях, зокрема в роботі І.І. Бойко, особливу увагу приділено саме емоційно-оцінюючому конструкту адаптації, під яким автор розуміє тривожність, розвиток самооцінки, самоповагу, самоактуалізацію та поведінковий конструкт, до якого включається локус контролю, основні форми поведінки в конфліктних ситуаціях.

Взагалі, у психологічній характеристиці підліткового віку сучасними вітчизняними вченими особливо наголошується на ролі саме емоційно-оцінюючої сфери. Так, на думку

А.Я. Чебикіна, особлива роль належить емоційній саморегуляції, яка сприяє подоланню як зовнішніх, так і внутрішніх негативних чинників та має бути направлена на внутрішній світ різних спонукань, а також на соціальне оточення, в якому знаходиться підліток. «Саморегуляція, направлена на внутрішню активність, у 71% підлітків знаходиться на середньому й вище середнього рівнях, а саморегуляція, направлена на зовнішню активність, становить 85%».

На думку К.А. Серебрякової, з емоційно-ціннісним ставленням до себе у підлітка пов'язаний процес самопізнання. У одних підлітків інтерес до себе виявляється, коли вони відчувають симпатію до себе, в інших – за наявності внутрішніх конфліктів та високих показників за шкалою самоприниження.

Інші дослідники пов'язують ступінь активності взаємодії з довкіллям саме з переважанням певної емоційної диспозиції в особистості підлітка. На думку О.П. Саннікової, емоційність виконує функцію фільтру, який пропускає одні впливи середовища та блокує інші. Стійка схильність до переживання підлітком емоцій певної модальності, яка характеризує тип емоційності, впливає на вихідний рівень, «пори́г» емоційної чутливості, на фоні якого розгортаються актуальні (ситуативні) емоційні переживання, які виникають у процесі життя в умовах постійного змінного довкілля.

Так, у дослідженнях О.П. Саннікової виділяються активний та пасивний тип «радісника», «гнійника», «страховика», «сумника».

Дослідження І.Г. Кошлань показали, що підліткам з домінуючою емоцією «гнів» властива така акцентуація характеру, як істероїдна, епілептоїдна, циклоїдна, шизоїдна, сенситивна, астеноневротична, а також гіпертимно-істероїдна, гіпертимно-циклоїдна, шизоїдно-епілептоїдна та епілептоїдно-істероїдна. Автор показала, що емоційність як стійка характеристика індивідуальності підлітка може здійснювати вплив на формування характеру разом із соціалізуючим складником (родинне та позасімейне виховання), а емоційна сфера є найбільш чутливою зоною в більшості підлітків.

На процес адаптації підлітка до нової соціальної ситуації істотно впливає процес формування Я-образу. Аналіз змісту Я-ідеального та Я-реального підлітків, проведений Д.Н. Демідовим, виявив відмінності цих образів за низкою ознак. В образі Я-реального підлітків переважають якості, позиції активності й розвитку комунікативних властивостей, що характеризують їх, а також позиції етичних та естетичних якостей. Вольові та інтелектуальні якості в Я-реальному представлені меншою мірою. В образі Я-ідеального підлітків значно зростає доля конструктивів, що відображають розвиток вольових та інтелектуальних якостей особистості.

У структурі образу Я-ідеального та Я-реального виявлені статеві відмінності. Основними характеристиками образу Я-ідеального у хлопчиків виступають конструкти, що характеризують їх як суб'єктів спілкування та діяльності (діяльний, ледачий, товариський). Основними в образі Я-ідеального у дівчаток виступають конструкти, що характеризують їх як носіїв етичних та естетичних якостей. У дівчаток в образах Я-ідеального й Я-реального значною мірою виражені такі властивості, як емоційність та когнітивна складність.

Глибокий аналіз узагальненого уявлення сучасних підлітків про себе, системи їхніх установок відносно власної особистості дозволяє знайти нові підходи до вирішення проблеми дорослішання та негативних моментів, пов'язаних із ним.

Для доповнення психологічного портрету сучасного підлітка – учня коледжу в сучасних дослідженнях виділимо ще один блок – це вивчення соціальної перцепції важковиховуваних підлітків, що вчаться в коледжі. На жаль, механізм їхньої асоціальної поведінки ще до кінця не визначений, але вивчення соціального сприйняття цього контингенту підлітків дозволяє розширити уявлення дослідників про внутрішні психологічні умови порушення міжособистісної комунікації та більш обґрунтовано підійти до розроблення корекційних заходів.

У важких підлітків – учнів старшої школи, коледжів – не лише недостатньо розвинене сприйняття моральних особливостей особистості людей, але й спостерігається деяка деформація в його формуванні. У важких дівчат у більшості, у хлопчиків – менше – спостерігається тенденція до прояву негативних соціальних установок, з позиції яких вони сприймають оточуючих. Не досить розвинена й диференціація соціальних установок в області диференціації моральних якостей особистості. Оточуючі сприймаються значною мірою емоційно, під впливом тих негативних стосунків, які склалися в минулому. Стан важких підлітків у системі соціальних стосунків ще більше ускладнюється їхнім вираженням максималізмом, завищеними вимогами до людей. Дослідження показали, що всі вказані тенденції більш виражені у дівчаток, ніж у важких хлопчиків.

Таким чином, ми бачимо, що необхідність із новою точкою зору розглянути психологічні особливості особистості сучасного підлітка пов'язана з новою соціальною ситуацією розвитку дитини (перехід до професійного навчання в коледжі, об'єктивні суспільні зміни, в тому числі й негативні чинники, які загострюють питання, які не стояли й не могли стояти в психології минулого, – ризик зловживання психоактивними і наркотичними речовинами, ризик

захворювання на ВІЛ/СНІД, ранній початок статевого життя й таке інше). На ці специфічні чинники об'єктивно впливають вікові зміни в організмі й психіці дитини, а саме прискорений та нерівномірний розвиток організму підлітка в період статевого дозрівання, зміни в характері взаємин з дорослими, батьками, вчителями, ровесниками тощо.

Традиційні підходи до вивчення основних особистих конструктів пубертатного періоду істотно збагатилися завдяки поглибленому погляду на проблему розуміння емоційно-оцінкової сфери підлітка, в тому числі в процесі його адаптації до нових соціальних ситуацій.

Як показує огляд досліджень сучасних вітчизняних психологів, традиційні аспекти вивчення даного віку значно поглибилися завдяки науковим акцентам не лише на особистому, але й на індивідуальному рівні – вивчення порогу емоційної чутливості підлітка, стійкої схильності до переживання емоцій певної модальності тощо є нетрадиційним для розуміння даного віку та вносить істотний вклад до теорії пізнання закономірностей розвитку особистості сучасного підлітка.

Емпіричне дослідження було спрямоване на вивчення рейтингу ціннісних орієнтацій старших підлітків за гендерними ознаками. Встановлено, що рейтинг привабливості та значимості різних цінностей старших підлітків у більшості випадків не залежить від статі.

Ціннісні орієнтації – одна із центральних проблем більшості наук, що вивчають людину в різних іпостасях. Її значення зумовлене тим, що вчення про свідомість та самосвідомість становить методологічну основу вирішення не лише багатьох важливих теоретичних питань, але й практичних завдань у зв'язку з формуванням життєвої позиції. Метою даної роботи є викладення результатів емпіричного дослідження, направленою на вивчення рейтингу ціннісних орієнтацій старших підлітків за гендерною ознакою. Здатність до самосвідомості, самопізнання, диференціації довколишньої дійсності, що виявляється в цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах особистості, – виняткове надбання людини, що усвідомлює себе як суб'єкта свідомості, спілкування та дії, що формує ідеологічні, політичні, моральні, естетичні та інші основи оцінювання довколишньої дійсності та орієнтації в ній.

Своєрідним «підсумковим продуктом» процесу диференціації об'єктів за їх значимістю є динамічна система ціннісних орієнтацій, яка формується під час засвоєння соціального досвіду. Ціннісні орієнтації виникають у людини в процесі соціальної взаємодії як неминучий та завжди унікальний продукт її психічного розвитку, як відносно стійке й таке, що водночас піддається внутрішнім коливанням та змінам психічного стану. Вони наклада-

ють незгладимий відбиток на всі життєві прояви людини і набувають особливого значення в підлітковому етапі становлення особистості.

Вивченню досліджуваної проблеми сприяли роботи вітчизняних та зарубіжних авторів, які розглядали загальнотеоретичні основи розвитку особистості (К.О. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божовіч, Л.П. Буєва, Л.Ф. Бурлачук, В.П. Казміренко, О.В. Кирічук, Н.Ю. Максимова та ін.). Необхідно відзначити, що в наукових дослідженнях проблема психології підлітка висвітлюється досить широко (М.І. Боришевський, О.А. Донченко, В.І. Ілійчук, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, Д.І. Фельдштейн та ін.). Водночас окремі аспекти розвитку особистості в пубертатному періоді розкриті недостатньо, в тому числі питання, пов'язані з вивченням ціннісних орієнтацій старших підлітків за гендерною ознакою. У нашому дослідженні для вивчення психологічних особливостей ціннісних орієнтацій та оцінювання своїх суб'єктивних можливостей у підлітковому віці застосовувалася методика Є.Б. Фанталової «Рівень співвідношення «цінності» та «доступності» в різних життєвих сферах». Методика складається з інструкцій, переліку 12-ти цінностей, двох бланків із таблицями № 1 й № 2. Випробовуваному пропонується провести попарне порівняння переліку цінностей відповідно до завдань, які надаються в першій та другій таблицях. Запропонований перелік цінностей:

Ц1 «Активне, діяльне життя», Ц2 «Здоров'я», Ц3 «Цікава робота», Ц4 «Краса природи та мистецтва» (переживання прекрасного в природі та мистецтві), Ц5 «Кохання», Ц6 «Матеріально забезпечене життя», Ц7 «Наявність гарних та вірних друзів», Ц8 «Упевненість у собі» (відсутність сумнівів), Ц9 «Пізнання» (можливість розширення своєї освіти, кругозору), Ц10 «Свобода як незалежність у вчинках та діях», Ц11 «Щасливе сімейне життя», Ц12 «Творчість».

У результаті первинної обробки бланків ми отримали такі дані про підлітка: бажання або цінність кожної із запропонованих для оцінки життєвих сфер (Ц) оцінюється числом переваг цінності цієї сфери перед іншими. Максимально можливе значення Ц по кожній сфері дорівнює 11 (у випадку якщо індивід завжди вибирає цю життєву сферу як важливішу в порівнянні з іншими), мінімально можливе значення Ц по кожній сфері дорівнює 0 (якщо жодного разу ця сфера не вибрана як найбільш важлива в порівнянні з іншими); доступність кожної із запропонованих для оцінки життєвих сфер (Д) оцінюється кількістю переваг доступності цієї сфери в порівнянні з іншими. Максимально можливе значення Д по кожній сфері дорівнює 11 (у випадку якщо підліток завжди вибирає цю життєву сферу як

більш доступну в майбутньому в порівнянні з іншими), мінімально можливе значення Д по кожній сфері дорівнює 0 (якщо жодного разу ця сфера не вибрана як найбільш доступна в порівнянні з іншими).

Добір включав 100 підлітків обох статей (29 хлопчиків та 71 дівчинка) – учнів Одеського державного коледжу економіки права та готельно-ресторанного бізнесу віком 15–16 років. Для складання рейтингу підліткових цінностей ми використовували значення показників Ц (бажання, цінності), які більше 8-ми одиниць. Отримані результати представлені в таблиці 1.

Із наведених результатів таблиці видно, що найбільша кількість підлітків (70% всього добору) оцінює «Щасливе родинне життя» як найпривабливішу для себе цінність, на другому місці в цьому рейтингу виявилася цінність «Любов», цю цінність визначили як дуже бажану 41% підлітків. На третьому місці – «Наявність гарних та вірних друзів» (39%) та на четвертому місці – «Здоров'я» (28%). Дані результати рейтингу на перший погляд можуть здатися несподіваними, оскільки відомо, що в старшому підлітковому віці спостерігається високе прагнення до емансипації, для підлітка важливими є взаємини, які складаються в групі однолітків, а також можливість мати атрибути молодіжної субкультури: модні речі, електронну апаратуру (персональний комп'ютер, мобільний телефон, магнітофон тощо), транспортні засоби (гоночні велосипеди, мотоцикли, моторолери, автомобілі й т. ін.), тому природніше було б очікувати високий рейтинг таких цінностей, як: «Свобода як незалежність у вчинках та діях», «Матеріально забезпечене життя». Можливо, переваги у підлітків

сфери «Щасливого родинного життя» пов'язане з підвищенням цінності сім'ї в суспільстві в цілому, оскільки в нашу добу бурхливих соціальних змін (завоювання незалежності держави, побудова демократичного суспільства, економічні та політичні кризи тощо), наявність «рідної оселі», рідної, близької людини, яка зрозуміє і пробачить, наявність дітей – це те, що забезпечує людині психологічний комфорт, внутрішню гармонію, відчуття безпеки та самоцінності, що є необхідною умовою не лише для досягнення високих соціально-особистих результатів у суспільстві, але й просто для виживання.

Суб'єктивне перевищення підлітками цінності «Любов» змістовно можна інтерпретувати як актуалізацію проблем, пов'язаних з відкриттям власного внутрішнього світу, диференціацією емоційних реакцій та засобів вираження емоційних станів, а також сексуальною адаптацією підлітка. Адже старший підлітковий вік надзвичайно емоційно чутливий. У цей період гомосоціальний характер спілкування підлітків (перевага суспільства однолітків тієї ж статі) усе більш інтенсивно набуває гетеросоціального нахилу, за якого виникає потреба в спілкуванні з представниками іншої статі, що у свою чергу сприяє формуванню таких емоційно насичених форм взаємодії, як дружба та кохання. Третя позиція в рейтингу цінностей «Наявність гарних та вірних друзів» лише підтверджує психологічні особливості даного віку, в підлітковому віці у сфері спілкування відбуваються кардинальні зміни: втрачають актуальність стосунки з батьками, вчителями, первинної значимості набувають стосунки з однолітками. Саме спілкування підлітків стає більш

Таблиця 1

Рейтинг ціннісних орієнтацій, що мають високу значимість для старших підлітків (n=100 осіб)

Назва цінності	Кількість підлітків, які оцінюють цінність як високозначну	% співвідношення кількості Ц від більшості підлітків
Щасливе сімейне життя	70	70
Любов	40	40
Наявність гарних та вірних друзів	39	39
Здоров'я	28	28
Свобода як незалежність у вчинках та діях	21	21
Матеріально забезпечене життя	18	18
Впевненість у собі	11	11
Пізнання	7	7
Творчість	5	5
Цікава робота	3	3
Краса природи та мистецтва	3	3
Активне діяльне життя	1	1

глибоким та змістовним, розширюється сфера їхнього духовного та інтелектуального спілкування. Для старших підлітків великого значення набуває пошук таких контактів, який дозволяв би їм знайти розуміння й співпереживання їхнім почуттям, думкам, ідеям, а також забезпечував би емоційну підтримку з боку однолітків у подоланні різних вікових проблем. Піднесення цінності «Здоров'я» до четвертої позиції досить несподіване. Можливо, властива віку фізична акселерація (випереджаючий розвиток фізичних якостей та постійний приріст фізичних можливостей) породжує в підлітків відчуття безпечності, яке наводить до того, що вони абсолютно не піклуються про своє здоров'я (вживають тютюн, наркотичні, алкогольні засоби тощо), адже в даний проміжок часу вони відчують себе міцними та здоровими. Можливо, це також пов'язане з підвищенням цінності «Здоров'я» в сім'ї та суспільстві в цілому: відмінне здоров'я – гарант успішності в сім'ї, на виробництві, в суспільстві. Реальність сьогодення лякає підлітків: СНІД, ракові, венеричні захворювання, фізична неповноцінність – це ті чинники, які впливають на формування у свідомості підлітків потреби в самозбереженні.

Висновки з проведеного дослідження.

В умовах розглянутого нами безкризового періоду 15–16 років відзначається нівелювання соціально значущих цінностей, які посилюються об'єктивною історичною орієнтацією

суспільства на формування індивідуалістичної спрямованості. Виявлено та уточнено рейтинг ціннісних орієнтацій старших підлітків. Так, для всіх сучасних підлітків 15–16 років найбільш значущими і доступними орієнтаційними цінностями є: «Щасливе сімейне життя», «Наявність хороших і вірних друзів», «Любов», «Здоров'я» і «Матеріально забезпечене життя». Одночасно найменш привабливими є такі найважливіші соціально-значущі цінності, як «Краса природи і мистецтва», «Творчість», «Активне, діяльне життя», «Пізнання».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко В.В. Трудные характеры подростков: развитие, выявление, помощь. Санкт-Петербург : «Союз», 2002. 160 с.
2. Кон И.С., Фельдшейн Д.И. Отрочество как этап жизни и некоторые психолого-педагогические характеристики подросткового возраста. В мире подростка / под ред. А.А. Бодалева. Москва : «Медицина», 1980. С. 16–28.
3. Личко А.Е. Типы акцентуаций характера и психопатий у подростков. Москва : «ЭКМО-Пресс», 1999. 416 с.
4. Санникова О.П. Феноменология личности: Избранные психологические труды. Одесса : СМІЛ, 2003. 256 с.
5. Юнг Н.В., Розенберг І.Л., Калашник С.К. Система ціннісних орієнтацій при побудові життєвої перспективи у юнацькому віці». *Науковий журнал «Габітус»*. 2020. Вип 19. С. 202–208.